

«Поллак, змальовуючи у збірці есеїв долі чоловіків та жінок, котрі виїждять із Галичини у 1890-х роках, має на меті зобразити складне зіткнення відсталого провінції і глобального світу. У своїй толерантній манері він нещадний до двох класичних видів ностальгії: галицького штетля та Америки, країни можливостей».

Тімоті Снайдер, Ядро європейської трагедії, своєрідності, ілюзії // Нью-Йоркський книжковий огляд. – 2001. – № 17. – С. 43.

«Автор досліджує території, які, на перший погляд, здаються знайомими, однак є незаними. Він є видатним оповідачем Центральної та Східної Європи, Європи, що почасти і не згадується у великих творах про історію нашого континенту. Мартін Поллак є чудовим автором пороху».

Адам Міхнік, похвальна промова на честь нагородження Мартіна Поллака премією Pióro Wolności («Перо свободи»)

Продаючи квитки, агенти охоче використовують своєрідний «телеграф». Ідеться про звичайний бляшаний будильник, яким опікується Абрагам Ландарер, знаний серед своїх спільників як «корабельний директор». Отож «корабельний директор» накручує будильник і дає йому подзеленчати – так він буцімто встановлює «телеграфний зв'язок» із Гамбургом чи Америкою. Спочатку він запитує, чи є ще на кораблі вільні місця. Потім накручує будильник ще раз, щоб прийняти відповідь. За кожну таку «телеграму» емігрант мусить заплатити від чотирьох до шести гульденів. За допомогою будильника також надсилається запит в Америку, чи є там земля для такого й такого переселенця. Врешті у гру вступає «цісар Америки», в якого, також за допомогою бляшаного будильника, запитують, чи не був би він такий милостивий прийняти у своє королівство нових підлеглих.

Видавництво «Книги – XXI»

МАРТІН ПОЛЛАК

ЦІСАР АМЕРИКИ

МАРТІН
ПОЛЛАК

ЦІСАР
АМЕРИКИ

ВЕЛИКА ВТЕЧА З ГАЛИЧИНИ

Мартін Поллак

народився 1944 року у Бад Галлі, Верхня Австрія. Вивчав славістику та східноєвропейську історію. До 1998 року працював редактором у журналі «Шпігель» (*Spiegel*), нині вільний письменник та перекладач. З 2012 до 2014 року – куратор програми Ляйпцизького книжкового ярмарку «Транзит», присвяченої літературі України, Білорусі та Польщі. За книгу «Цісар Америки. Велика втеча з Галичини» у 2011 році отримав нагороду Ляйпцизького книжкового ярмарку за європейське взаєморозуміння. У 2015 році нагороджений премією *Pióro Wolności* («Перо свободи») ім. Рішарда Капусцінського.

Bibliothek der deutschsprachigen Literatur
Бібліотека німецькомовної літератури

Меридіан серця
Meridian des Herzens

MARTIN POLLACK

KAISER VON AMERIKA
Die große Flucht aus Galizien

Ins Ukrainische übersetzt von *Liuba-Paraskewija Strynadiuk*
Überarbeitet von
Nelia Vakhovska und Oleksandra Hryhorenko

Czernowitz
Knyhy – XXI
2015

МАРТІН ПОЛЛАК

ЦІСАР АМЕРИКИ

Велика втеча з Галичини

З німецької переклала *Люба-Параскевія Стринадюк*
Доопрацювали переклад
Неля Ваховська та Олександра Григоренко

Чернівці
Книги – XXI
2015

ББК 83.3(4Авт)62-8Поллак-44
Р 512

Поллак, Мартін

Цісар Америки. Велика втеча з Галичини / Мартін Поллак ; переклад з німецької Люби-Параскевії Стринадюк ; доопрацьований переклад Нелі Ваховської та Олександри Григоренко. – Чернівці: Книги – XXI, 2015. – 272 с.

ISBN 978-617-614-111-2

Порубіжжя XIX–XX століть: із Галичини (сучасної території України і Польщі) за океан лине багатотисячний потік заробітчани і переселенців, готових втілювати американську мрію. Українці-«русини», поляки, євреї тікають від злиднів у найбіднішій коронній землі Габсбурзької монархії, від погромів, насилля і голоду, сподіваючись на милість заокеанського цісаря Америки. У країну можливостей їх відправляють численні агенти, торговці людьми, круті й організовані злочинці, які не соромляться наживатися на чужій біді. Мартін Поллак розповідає про соціальну катастрофу «звичайних» біженців, яка навіть через сто років наздоганяє Європу та Україну. Книжку було відзначено Премією європейського порозуміння Ляйпцизького книжкового ярмарку 2011.

Фотографії з приватного архіву Мартина Поллака

Видання здійснено за підтримки:

Державної канцелярії Австрійської Республіки

Федеральної землі Верхня Австрія

Австрійського культурного форуму

Представництва Австрійської служби академічного обміну, м. Львів

Німецької культурної фундації *Robert Bosch Stiftung*

Переклад здійснено в Європейській колегії перекладачів у Штралені

bm:uk **EÜK** : *Straelen* Robert Bosch Stiftung

oead

Представництво
у Львові

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Перекладено за виданням: Martin Pollack. Kaiser von Amerika.

Paul Zsolnay Verlag. Wien 2010.

Copyright © Paul Zsolnay Verlag Wien 2010

© Книги – XXI, 2015, *видання українською мовою*

© Люба-Параскевія Стринадюк, 2015, *переклад*

© Неля Ваховська, Олександра Григоренко, 2015, *доопрацювання перекладу*

© Анна Стъопіна, 2015, *обкладинка*

© Роман Сабадаш, 2015, *макет*

Зміст

Спокушені еміграцією	7
Небажані чужинці	21
Альберт Баллін	34
Торгівля делікатним товаром	39
Янгелотвориці	55
Галицькі злидні у цифрах	61
Єврейські втікачі у Бродах	75
Освенцім, Аушвіц, Ошпіцин	82
Корабель-привид «Ф. Місслер»	91
Колективний процес	97
Спаковано сорок ящиків	106
Плюмажі і пера	118
Німецький «американець»	128
Джонстаунівське жахіття	136
Ошуканці та мисливці на селян	150
Торгівля людьми	161
Гори конячих трупів	167
Тікайте звідси геть	177
Пішоходці	189
Бразильська лихоманка	198
<i>Polacas</i>	210
Шкідливі елементи	221
<i>Grine Kusine</i>	228
Помийся у Балліна	239
Московський рай	250
Хрест у Брутовце	259
Післямова	267

Спокушені еміграцією

27 березня 1888 року у Старих Ставах, сільці на Західній Галичині, жандармський патруль затримує чотирьох словаків. Старі Стави розміщені недалеко від Освенціма, німецькою – Аушвіца, лише за кілька кілометрів від пруського кордону.

Словаки йдуть пішки. Спочатку вони відмовчуються на всі запитання й вдають, що ані слова не розуміють по-польськи, стинають плечима і хитають головами. Але після того, як жандарм дає пару стусанів наймолодшому з них, ще дітвакові, вони розказують свою історію. Кажуть, що самі з угорської частини, з хутора Брутовце, що у Спишському комітаті, і хочуть виїхати в Америку. Окрім цього скупого зізнання, всі четверо не можуть пред'явити нічого (лиш кілька гульденів), тож їх ведуть до Старих Ставів і передають старості; той має під конвоем відправити їх назад у Брутовце.

Однак доки влада думає, як доправити додому незаможних виселенців – так таких невдах називають канцелярською мовою, – то Матіасу Комарі, тридцяти років, Палу Поповічу – вісімнадцяти, Яну Віроштеку, шістнадцяти, та Якобу Комарі, чотирнадцяти літ, вдається дати драла. Терміново організовані пошуки нічого не дають.

Затримання і стрімка втеча чотирьох молодих чоловіків спричиняють лихоманкові зусилля та активний обмін кореспонденцією між галицькими та угорськими органами влади, так ніби йдеться не про мирних емігрантів, а про вкрай небезпечних злочинців, яких треба будь-що заарештувати.

Спочатку староста Старих Ставів повідомляє про цю оказію нагору, до повітової управи в місті Бяла. Словаки по собі не залишили нічого, окрім трьох гульденів, які жандарми забрали у старшого з квартету, інші не мали при собі ні копійки. Свій скромний багаж – дерев'яну валізу, закриту на навісний замок, і кілька клунків – вони забрали з собою, однак староста Старих Ставів ані словом не згадує про це у своєму рапорті, наче боїться, що його звинуватять у халатності; зрештою бодай торби він мав надійно сховати.

Через місяць голова повітової управи міста Бяла письмово звертається до уповноваженого суду міста Лойчау^[1] із запитом, чи четверо втікачів не об'явилися бува у рідних краях. В офіційному зверненні використано формальну, угорську назву хутора – Бруточ. Крім цього, голова управи просить угорців з'ясувати, хто допоміг Матіасу Комарі та його молодим супутникам дістатися з Бруточа аж до прусського кордону. Адже необізнані селяни самі навряд чи змогли б здійснити таку подорож.

Галицька влада підозрює, що тут замішаний представник «Гамбурзької еміграційної агенції» в Освенцімі, такий собі Симон Герц. Мабуть, це він спокусив словаків емігрувати, аби продати їм квитки на корабель до Америки. Можливо, Герц десь зустрів цю четвірку після її втечі зі Старих Ставів і під покровом темряви перевіз їх через кордон до Пруссії? А там уже рукою подати – від пруської прикордонної залізничної станції Мисловіц потягом до Берліна, а звідти далі до Гамбурга чи Бремена, в один із великих німецьких портів, де концентрується еміграція.

Левецький суддя зобов'язує правління громади Бруточа розслідувати справу – опитати родичів переселенців. Ті розказують, що їхніх рідних якийсь фурман зі Спишського комітату довів майже до прусського кордону, де

[1] Німецька назва міста Левоча на півночі Словаччини. – Прим. перекл.

вони втрапили в руки габсбурзьких жандармів, які забрали у Матіаса Комари п'ять гульденів. Два гульдени захисники порядку йому повернули, а три – передали старості. Це ті три гульдени, які пізніше було надіслано до повітової управи в місті Бяла. Досі всіх процедур дотримано.

«Більше нічого з'ясувати не вдалося; встановлено тільки, що згадані втікачі нині перебувають в Америці. На пруському кордоні їх нібито зустрів один пан, Симон Герц, і перевіз підводою через границю», – зазначено на-самкінець у протоколі.

Здається, висновок підтверджує підозри проти еміграційного агента. Але як він зв'язався зі словаками? Забрав їх зі Старих Ставів? І як довідався про їхній арешт?

Ці запитання залишаються нез'ясованими. В кожному разі, в повітрі витає здогад, що Симон Герц із Освенціма має особливо гарні відносини з певними органами влади.

Протокол допиту родичів підписали Комара Марія, дружина Комари Матіаса, Віроштек Марія, мати Віроштека Йоганна, Комара Марія, мати Комари Якоба, та Поповіч Йоганн, батько Поповіча Пауля. Власноруч підписалася лише дружина Матіаса Комари, хоч дещо невпевнено й тремтячою рукою, інші просто поставили хрестики під протоколом.

Написання прізвищ та імен варіюється від одного документа до іншого. Раз писано Пауль Поповіч, інший – Пауль, Паль або Паволь Поповіц, Поповіч, а потім ще – Поповіц або Поповікс, Матіас Комара і Мацей Комар, Ян Віроштек і Йоганн Віроштак чи навіть Віростак – це спантеличує службовців, які сумлінно намагаються розібратися у справі.

Плутанина починається вже з хутора, звідки походять четверо емігрантів. До 1899 року угорською він зветься Бруточ, потім, знову угорською, Шепесентльорінк, німецькою – Брутовец, але також Стенцеляу чи

Стенцельгауз, словацькі переселенці називають свою домівку Брутовце, а русинською – бо на хуторі живуть також русини, тобто українці^[2] – Брутівці. Забагато назв для церковної парафії десь на 150 душ, переважно словаків католицької віри. Біла мурована церква першої половини XIV століття з присадкуватою вежею і куполом-цибулиною, освячена й названа на честь святого Ваврінека, Лаурентіуса, патрона громади, кілька міцних кам'яних споруд, однак більшість будівель дерев'яні, тож їх радше можна назвати хатами; спадисті пагорби, луки, вузькі поля. Брутовецькі селяни не бідують, однак мусять гарувати з ранку до вечора – в полі, в городі, у лісі, а чи у стайні, бо худоба не знає ні неділі, ні свята.

Візьмімо за приклад родину того-таки Паля Поповіча, одного з чотирьох чоловіків, затриманих у березні 1888 року на пруському кордоні. Коли він народжується, його батьки, Янос та Анна (уроджена Мільчак) Поповічі живуть ще в хаті діда і баби. Будинок з реєстровим номером 65 має дві спальні, кухню, два підвали, три стайні й одну столу – достатньо місця для двох сімей під одним дахом, разом шести людей та худоби. Згідно з переписом населення від грудня 1869 року, дідо Паля, Міхай Поповіч, має у господарці двох коней, меринів, двох волів та одну корову угорської породи, а також одну швейцарську корову, десять звичайних, ще дві племінні вівці і, на додачу, два віслики; курей, качок і гусей у перепис не вносять. Для швейцарських корів у переписі виділено спеціальну графу – вони особливі, бо дають більше молока, ніж угорські. Хто має у стайні швейцарську корову, той щось значить у селі. Звісно, Міхай Поповіч має також поле, пасовища, сінокісні угіддя, сад навколо хати, город – чимала господарка, а велике газдівство потребує неабиякого труду.

^[2] У Габсбурзькій імперії словом русини (*Ruthenen*) паушально називають українців – не плутати з етнічною меншиною русинів сучасної України. – Прим. перекл.

Можливо, щоденний клопіт і є причиною, чому Паль – вдома, звісно, кличуть словацькою, Паволем – у свої вісімнадцять років вирішує емігрувати разом з іншими селянами та їхніми синами зі своєї громади. Як і більшість дітей, Паволь почав працювати дуже рано, вже з п'яти років; до його перших обов'язків належало доглядати курей та гусей, трохи пізніше йому довірили свиней, а вже у вісім років – корів. Кури, качки і свині він пас біля хати, а вже з коровами йшов ген на дальні пасовища за село, так що дома не бував по цілій днині, а то й по кілька днів, ночуючи у стуленому з хмизу курені. Дитяча праця у селянській багатодітній сім'ї точно розподілена, кожен отримує свою роботу.

А може, то батьки вирішили відправити Паволя до Америки, аби він заробив там пару доларів. Багато хто їде за океан на кілька років, щоб потім повернутися додому і за зароблені гроші купити поле, клаптик лісу, худобу, дати сплат співспадкоємцям чи погасити борги та несплачені податки. Саме серед словацьких мігрантів багато так званих «американців», заробітчани на короткий час; так само Паволь Поповіч та його побратими не збираються назавжди покидати рідне село.

Проте хто взагалі наштовхнув простих людей із Брутовце на думку поїхати в Америку, щоб там шукати свого щастя? Словацькі дрібні селяни й поденники у Спишському комітаті, як і сільське населення в сусідній Галичині, переважно неписьменні, Паволь Поповіч та інші – не винятки. Отже, вони не могли дізнатися з газет чи брошур про благословенну землю по той бік океану. Важливу роль відіграють листи письменних емігрантів, у яких вони у яскравих барвах змальовують життя на чужині, іноді навіть надсилають додому децицію грошей, долар чи два, хоча банкноти будь-хто може легко викрасти з конверта. Адресати просять учителя чи священика прочитати напи-

сане. Листи зазвичай починаються зі звернення до Бога: Слава Ісусу Христу й Пречистій Діві Марії, матері Бога нашого! Часто на читання збігається півсела, щоб почути, про що пишуть сусіди з далекої Америки.

Старий емігрант із Брутовце, католицький священик, незадовго до своєї смерті у США розповідає, як вербувальники приїзять у село, щоб агітувати людей їхати в Америку. Буденна історія. Так само в інших селах Спишського комітату не знати звідки беруться агенти і розповідають зачудованим селянам неймовірні історії про багатий континент, де золото лежить на вулиці, потрібно лише нахилитися до нього й підняти. Агентам також відомо, як туди дістатися – кораблем, більшим за брутовецьку церкву, а що вони люди хороші, то приймають завдатки за квитки і гарантують місце на пароплаві, який доведе їх до Америки.

Якщо ж у селі з'являється жандарм Угорського королівства, що трапляється зрідка, агенти замовкають і роблять невинні личка. Мовляв, опинилися на хуторі випадково, вони тут проїздом.

Сама еміграція з Австро-Угорської імперії не заборонена, однак не вербування на виїзд. Під покарання підпадають пропаганда еміграції і неповноважене, тобто без дозволу держави, сприяння емігрантам чи продаж їм квитків на корабель. Особливо тяжко карають тих, хто схиляє до еміграції чоловіків у призовному віці, які не мають звільнення від армії, а чи всіяко підтримують їх у цьому намірі. Такі дії розцінюють як допомогу дезертирам і відповідно суворо карають. Паволь Поповіч та Ян Віроштек – військовозобов'язані, тож посвідки про звільнення від армії у них нема.

Усе вказує на те, що Симон Герц допоміг молодим словакам, а чи навіть підбурих їх ухилитися від військової служби. Галицька влада вже давно тримала на оці

цього еміграційного агента; цього разу вони сподіваються нарешті щось йому пред'явити.

Голова бяльської управи вимагає від відповідних інстанцій в Освенцімі допитати Герца. Той відкидає всі звинувачення і письмово заявляє: «Я, уповноважений агент “Гамбурзько-американської судноплавної акціонерної компанії”, не відправляв цих людей до Гамбурга і не продавав їм квитки на корабель. Своїх пасажирів ми перевозимо залізницею, а не гужовим транспортом».

Симон Герц керує еміграційною агенцією «Гамбурзько-американської судноплавної компанії» в Освенцімі, однак він її тільки орендує, насправді ж вона оформлена на якогось Йозефа Клауснера з Бродів. У східногалицькому прикордонному містечку Клауснер заправляє ще й конторою Ліверпульської судноплавної компанії «Кунард» і взагалі дуже пристрасно взявся за еміграційний бізнес. Органам влади він також здається підозрілим. На повістку від голови бяльської управи він реагує розгнівано, надсилає наміснику цісарсько-королівської імперії в Лемберзі меморандум, у якому обурено заперечує усі закиди. Він, – пояснює Клауснер, – уповноважений високоповажним намісництвом цісарсько-королівської імперії забезпечувати у Бродах емігрантів до Америки квитками на кораблі судноплавної компанії «Кунард», а в Освенцімі – на пароплави «Гамбурзько-американської судноплавної компанії», й у своїй роботі надзвичайно чітко й точно дотримується всіх діючих приписів. Проте раз по раз заздрісники намагаються очорнити його та інших компаньйонів. Він точно знає, хто стоїть за цим доносом, яким морочать голову владі: це ніхто інші, як представники бременського «Північнонімецького Ллойда» в Освенцімі. Давній трюк, аби спекатися небажаної конкуренції.

Меморандум Клауснера долучають до справи, а його копію передають в управу Бяли. Тека зі справою зниклої

словацької четвірки дедалі грубшає, складаються протоколи, множитья листування між Угорщиною й Галичиною, роздаютья накази про збір свідчень, проводятья опитування.

Винуватці й гадки не мають про таку активність з боку влади, вони вже давно на землі обітованій. 1 квітня 1888 року, всього через чотири дні після того, як їх затримали жандарми неподалік від Старих Ставів, вони в Гамбурзі зійшли на борт «Ругії», одного з рейсових пароплавів «Гамбурзько-американської судноплавної акціонерної компанії», скорочено НАРАГ, який прямує з Гамбурга через Гавр до Нью-Йорка. Вони їдуть найдешевшим класом, на середній палубі, разом із чотирма іншими чоловіками з Брутовце, чия подорож до Гамбурга пройшла без жодної незапланованої зупинки.

Того ж 1 квітня до Нью-Йорка прибувають восьмеро мешканців з їхнього села, усі чоловіки, здорові й дужі: Міхай Поповіч, 39 років, Міхай Малиняк, 33, Янко Гокіко, 30, Матіас Комара, 30, Паль Поповіч, 18, Ян Віроштек, 16, Паль Коргняк, 16, та Якоб Комара, 14 років. Не тільки бажання поїхати до Америки об'єднує чоловіків з Брутовце. Міхай Поповіч – молодший брат Яноса, батька Паля, який має наглядати за вісімнадцятирічним племінником. Батьки Паля, Янос та Анна Поповічі, зі свого боку, є хресними Паля Коргняка, який по маминій лінії (у дівоцтві вона була Гокіко) – родич Янка Гокіко. Кривні, сусіди, родичі, друзі дитинства – тісно зв'язана група, яка вирушає до Америки.

Для села це означає болючу крововтрату: бракує чоловічих робочих рук, та й женихів також, хоч вони й пообіцяли батькам і коханим повернутися. Чоловіки вирушають у далеку подорож самі, без дружин, наречених і сестер, які залишаютья вдома біля поля, городу й худоби. На середній палубі «Ругії» скупчилися майже самі

чоловіки, яким в основному від двадцяти до сорока років – у розквіті літ; лише кілька сімей, батьків із дітьми, подекуди з немовлятами, зважаються на переїзд.

Міхай Поповіч, 1849 року народження, найстарший серед компанії. Беручи до уваги тяжкі умови праці й життя сільського населення, у свої 39 років – як на емігранта – він уже немолодий. Міхай залишив у Брутовце дружину й ватагу дітей. Він був жонатий вдруге, його перша дружина Марія Коргняк померла 1884 року у віці 31, залишивши йому четверо дітей (наймолодшому на час матеріної смерті саме виповнилося чотири роки). Через це Міхай Поповіч й одружився вдруге, щойно минав місяць після жінчиної смерті. З Анною в нього також з'явилися нащадки: Йоанніус, Георгіус, Катеріна й Агата. Не могло бути й мови, що жінка поїде з ним, вона мусить доглядати за господарством і хатою з купою дітей.

Міхаїв батько був одним із найзаможніших на селі. Разом з великою господаркою він тримав сільський шинок, у якому також продавав дрібні товари щоденної необхідності: сіль, цукор і голки для шиття – і давав гроші в позику. Однак третій по старшині Міхай не міг розраховувати на великий спадок, садиба дісталася найстаршому. Мабуть, він поїхав до Америки, аби заробити там доста грошей і купити у Брутовце нивку чи пасовище.

У списку пасажирів причину виїзду не вказано, лише подано скупу інформацію: ім'я й прізвище, рік народження (приблизний), дата приїзду в Сполучені Штати, професія. У всіх восьми емігрантів, які плывуть до Нью-Йорка на борту «Ругії», у графі «Фах» написано: «робітник» – зокрема і в Якоба Комари, хоча йому було лише чотирнадцять. *Workman*, для їхніх вух це звучить надзвичайно. Хоча насправді вони не робітники, а лише землероби, сини землеробів і доволі бідні селяни;

однак вони не мріють стати фермерами, осісти десь у малозаселеному регіоні на клапті землі, аби через кілька років викупити його у держави за копійки. Вони не хочуть розводити велику рогату худобу чи овець, вирощувати кукурудзу – ні, вони хочуть працювати на фабриці, в гірничій промисловості, прокладати залізниці.

Багато словаків знаходять роботу в шахтах чи на металургійних заводах у Пенсильванії, де вони гнуть спину за низькі зарплати і в небезпечних умовах. Усі вони туляться у гуртових помешканнях, у темних, затхлих дірах, умови праці – складні й загрозливі, оплата за дванадцятигодинний робочий день здебільшого становить один долар. Спочатку це здається їм великими грішми порівняно з тим, що вони заробляли вдома чи вряди-годи отримували від батьків. А переїзд з Гамбурга до Нью-Йорка на середній палубі коштує рівно 34 долари.

Вдома у Брутовце Міхай Поповіч та інші вкрай рідко тримали в руках готівку. Селяни переважно живуть натуральним господарством і майже нічого не купують, хіба часом якусь одєжину чи пару чобіт, а чи гас для лампи у найближчому великому селі. Тут, та й на базарі в Лойчау, словацькою – Левочі, ще досить поширений принцип бартеру. За лоток яєць, якщо добре поторгуватись, отримувеш від гendляра строкату блузку й кілька стрічок.

Вони мріють про краще життя в Америці, про гарний заробіток, готові тяжко працювати, бо ж і вдома не легше, хочуть надсилати гроші своїм рідним, а коли повернуться у Брутовце – привезуть із собою чимало доларів, великих шелестких банкнот. Вони економлять, бо знають, чого хочуть. Хто не боїться роботи, тому в Америці вулиці мощені золотом, – казав вербувальник, який приїжджав у село. І на доказ витягав із торби кілька золотих монет і звабливо ними дзенькав. А потім показував фотографії корабля, що гордовито розтинав хвилі,

величезного міста з високими будівлями, яких у Брутовце ніхто зроду не бачив, великої фабрики, перед якою стояли радісно усміхнені працівники. За словами агента, фабрика належала одному словацькому емігранту, який кілька років тому виїхав за океан. Агент навіть знав його ім'я і зачитував з листа багатого словака про щасливе Провидіння й Божу ласку, які привели його до Америки.

Симон Герц підтвердив дивовижні історії про Америку, коли після перетину прусського кордону вручав їм квитки на корабель із Гамбурга до Нью-Йорка. Вони йому дякували від щирого серця, а трохи згодом той без їхнього відома надіслав собі подяку буцім від них, аби за допомогою цих листів вербувати нових емігрантів у Брутовце та інших селах, заселених словаками. Такий собі простий та дієвий трюк еміграційних агентів.

Словаки оплатили дорогу наперед. Родини мусили тяжко збирати крейцер до крейцера, можливо, продали кілька голів худоби, поле, пасовище, а може, й позичили гроші у якогось багатого селянина, як-от у Міхая Поповіча-старшого, однак за такі позики зазвичай брали високі проценти, ймовірно також, що вони віддали агентові невеликий наділ у платіж.

Прощаючись, батьки, брати й сестри плакали, однак друзі й знайомі заздрили заробітчанами, коли ті сідали на віз спишського фурмана, вирушаючи в далеку подорож. Селяни стояли перед церквою і мовчки спостерігали, як рушав віз, серед них і семирічна Анна Павлікова. Вона боязко махала маленькою ручкою, не відводячи очей від Паволя Поповіча, в якого по-дитячому закохалася, відколи він якось торік на народних гуляннях високо підкинув її в повітря і поцілував. Четверо подорожніх махали у відповідь руками й вигукували прощальні слова, поки люди перед церквою не зникли за пагорбом. Тоді вони закуталися у конячі попони з різким запахом і

зарилися у соломку на підводі. Пасовища й поля обабіч вузької, неукріпленої дороги ще лежали під снігом. Однак на скибах зораної восени землі, з сонячного боку, вже виступили коричневі плями. Останнім, що вони бачили у селі, була невисока дзвіниця церкви святого Ваврінека.

Небажані чужинці

Про цей день Мендель Бек мріяв роками. Він складав плани і знову їх відкидав, студював оголошення в газетах, радився з друзями й знайомими, нашорошував вуха й мотав усе на вуса, коли у єврейській молитовні повертанець розповідав про Америку, про життя в Нью-Йорку, про високі будинки, в кожному з яких живе стільки людей, скільки в Галичині у цілому селі, так що не завжди знаєш імена найближчих сусідів. Вулиці там такі довгі, що не видно їм кінця-краю. І завжди повні людей, які товпляться й вигукують різними мовами, деякі – чорні, як ніч, чорні й обличчя, і руки; всі кудись біжать і квапляться, здавалося, без жодної мети. Мендель Бек всотував у себе ці історії, економив, на чому тільки міг, збирав крейцер до крейцера, відмовляв собі в усьому, поки нарешті наскладав грошей на переїзд. Разом зі своїм другом Абрагамом Фельдом та трьома іншими молодиками він поїхав залізницею, четвертим класом, до Перемишля, з Перемишля – до Кракова, а звідти – до Освенціма. Подорож з усіма пересадками й чеканням тривала цілий день. Дорогою вони нікому не розповідали про свої плани: коли хтось питався, куди і по що вони їдуть, п'ятірка ухилилася від прямої відповіді. На вокзалі у Кракові вони пильно видивлялися поліцію й обходили її десятою дорогою.

Квитки на пароплав вони придбали в Освенцімі, в «Гамбурзькій агенції», розміщеній у готелі «Затор», навпроти вокзалу. Якийсь кремезний молодик показав їм дорогу. Він провів їх від вокзалу аж до дверей, не спускаючи

з них очей, ніби переживав, що п'ятеро парубків зіб'ються з дороги, заблукають на привокзальній площі.

У конторі висів цісарський орел, що викликало у селян довіру. Канцелярист випитував у них, куди вони хочуть поїхати, скільки мають грошей і чи це їхня перша подорож до Америки. За квиток на корабель кожен мусив віддати по 66 гульденів. Вони спробували збити ціну, однак службовець розсердився, мовляв, їм іще пощастило, бо вже наступного дня проїзд коштуватиме дорожче, окрім того, ця сума буцім покривала ще й їхнє перебування в Гамбурзі аж до відправки пароплава, харчування і проживання – усе першокласне, і їжа, звичайно, кошерна, – кинув він і покладав язиком. Потім він дав їм записку з адресою: Луї Фріс, Пансіон для емігрантів, Нойманштрассе, 22.

Коли вони прийшли на Нойманштрассе, показали квитки і запитали про кімнату, мовляв, за ночівлю й харчування вже сплачено, власник нічліжки засміявся й заперечно похитав головою. За одне місце в задушливій комірчині з одним вузеньким ліжком, на якому ледве помістилися двоє (інші мусили обійтися солом'яним мішком на підлозі), він здер з кожного по шість гульденів, за їжу захотів окрему плату, та вони відмовилися.

Отже, Нью-Йорк. Мендель Бек із супутниками стоять на палубі рейсового судна НАРАГ «Суевія», на якому прибули з Гамбурга. Мрячно. Крикливі чайки б'ються об каламутну воду. Він бачить величезну жіночу фігуру, яка виступає з туману, чоловік біля них, старший єврей із Лемберга, каже, що то Статуя свободи. Бек вдивляється у невиразні обриси портових будівель і високі, аж до горизонту, будинки, про які він удома так багато чув. Він прибув. Надворі понеділок, 14 травня, 1888 рік.

Менделю Беку 25 років. Він родом з містечка Ліско на річці Сян. Маленьке повітове містечко у лісистих

Карпатах налічує 4 000 жителів, близько шістдесяти відсотків з яких – євреї. Бек за професією швець, власне, полатайко. За своє життя він жодного разу не зшив пару нового взуття, а тільки ремонтував старе, розідране, підшивав, тулив докупи, латав. Більшість жителів містечка бідні й не можуть дозволити собі нові черевики.

Абрагам Фельд також родом із Ліско, за професією кравець. Інші супутники Бека – Герш Шпрінглер, Герш Локшпайзер і Йоссель Рабок – із Баліграда, містечка, розташованого на південь від Ліско. Вони всі познайомилися дорогою до Перемишля й вирішили триматися купи. Багато емігрантів подорожують гуртом. Під час довгої, виснажливої мандрівки це дає їм відчуття певної безпеки. Також і в Америці вони охоче лишаються разом, у спільних квартирах і на роботі: поляки, українці, словаки, євреї...

Йоссель Рабок у свої шістнадцять – наймолодший серед компанії, іншим в середньому по двадцять. Кожен з них має при собі по чималому клунку, що не так уже й багато для тих, хто, можливо, назавжди покидає рідну землю. Про них, як і про вісьмох словаків, котрі за кілька тижнів до них прибули до Нью-Йорка, у реєстрі пасажирів судна «Суевія», який капітан Гайнріх Барендс після приїзду передав американській імміграційній службі, у графі «Фах» значиться «робітник»:

Округ Нью-Йорк, порт Нью-Йорк

Я, Г. Барендс, капітан німецького пароплава «Суевія», урочисто і від щирого серця присягаюся, що цей підписаний мною список чи маніфест, який я особисто надаю до митного управління округу Нью-Йорк, є абсолютно повним реєстром усіх пасажирів, які сіли на борт вищезгаданого пароплава «Суевія» в порту Гамбурга, звідки і прибув вищезгаданий корабель

«Суевія». І що в цьому реєстрі цілком правильно вказано вік, стать і професію кожного пасажирів, його місце на судні під час подорожі, країну походження, а також країну, в якій пасажир має намір перебувати. І що цей список чи маніфест надає правдиву інформацію про кількість пасажирів, які загинули під час цієї корабельної подорожі, а також їхні справжні імена та вік. Хай допоможе мені Господь.

Гайнріх Барендс

Мендель Бек і його товариство загалом добре перенесли дорогу, якщо не згадувати про морську хворобу, на яку всі вони слабували. Подорож тривала чотирнадцять днів, вони залишили Гамбург 30 квітня і вирушили до міста Гавр, де, перед тим як рушити до Нью-Йорка, корабель ще набрав пасажирів. «Суевія» – іржавий, безнадійно застарілий пароплав, з однією димовою трубою і двома щоглами – під час свого спуску на воду 1874 року призначався для перевезення ста осіб у першому класі, сімдесяти – у другому та шестисот – у третьому, в так званому *steerage*, тобто на середній палубі. Коли у 1888 році «Суевія» увійшла до гавані Нью-Йорка, на її борту, згідно з корабельним реєстром, чи як ще його називали – списком пасажирів, було понад тисячу людей на середній палубі – емігранти з усієї Європи, Німеччини, Данії, Швеції й Норвегії, з Росії та Австрії. Багато австрійців походило з Галичини та Угорщини.

Замість шестисот пасажирів середньої палуби, як передбачалося під час спуску судна на воду, «Суевія» перевозить майже удвічі більше, що дозволяє припустити: Мендель Бек та його компаньйони перебувають саме у цій частині корабля. Люди найрізноманітніших національностей, релігій та мов, які заледве можуть порозумітися, запхані у тісний простір: жінки, чоловіки, діти – всі

на купу; хіба умивальники й туалети розділені. За якийсь час їхній стан годі й описати. Бек ледь змушує себе кватити баланду, яку один із членів екіпажу накидає йому з величезного казана у бляшану солдатську посудину, що її Мендель купив собі в Гамбурзі перед від'їздом. Герш Шпрінглер і Йоссель Рабок, віруючі євреї, спочатку не торкаються тієї їжі, вона не кошерна. Вони заковчують очі, спостерігаючи за незнайомцями, як ті порпаються у вареві незрозуміло з чого, й харчуються виключно продуктами, які прихопили з собою: сухарями, хлібом, цибулею, чаєм, гарячою водою з кількома краплинами бренді й ложечкою цукру, аби додати їй якогось смаку. До того ж їх майже постійно мучить морська хвороба, тож чоловікам не до їжі. Мендель Бек купив у Гамбурзі разом із бляшаною посудиною ще якусь маленьку пляшечку з темно-коричневою рідиною – буцімто ліки від морської хвороби, дієві на сто відсотків. Однак виявляється, що це найдешевший ром, що його хай як Бек себе не силує, не може загнати в душу. Беків сусід по койці, український селянин, не такий вибагливий. Проте від морської хвороби вкрай підозрілий напій не рятує і його.

У низьких, погано освітлених приміщеннях з вузенькими проходами, заставлених кількаповерховими ліжками, годі розвернутися, смердить людськими випарами, брудною білизною й немитими тілами, зіпсованими продуктами, блювотою, сечею й екскрементами.

Перед тим, як дозволити п'ятірці галичан ступити на нью-йоркську землю, їх змушують пройти імміграційний центр Касл-Гарден, де їх опитують та обшукують. Пасажирів середньої палуби женуть з борту, наче худобу: *quick! run! szybko! schneller!* Накази різними мовами сиплються на них, наче град. Мендель Бек й Абрагам Фельд намагаються не випустити один одного з ока, інші також тримаються купи. Їх заганяють у велику залу з пе-

регородками, наче для корів. Тут знову з криком *quick!*, *szybko!*, *schneller!* їх ділять на групи і змушують один за одним, вервечкою проходити повз людей у мундирах, які їх прискіпливо оглядають. Наче худобу на базарі. Якийсь старший, невисокий на зріст чоловік ставить Менделю Беку кілька запитань на їдиші: звідки він, скільки має при собі грошей і чи вже знає, де буде працювати (досвідчені подорожні з пароплава радили йому на таке запитання відповідати, що не знає). Від хвилювання Мендель може хіба лиш заперечно хитати головою.

Америка вітає не кожного, хто стукає в її двері. США не приймають хворих і калік; ідіотів і божевільних, а також епілептиків; злиденних і бідних, котрі можуть стати тягарем для громадськості; осіб, які скоїли злочин чи провадять аморальний спосіб життя, проститутток або людей, які вербують повій і переправляють їх до Америки, а також багатоженців; анархістів або осіб, що декларують наміри насильницьки повалити владу Сполучених Штатів чи уряди інших країн або ж убити державних службовців. І нарешті тих, хто приїхав на якусь роботу чи оплачувану службу в США (роботу за контрактом) за пропозицією, клопотанням чи домовленістю іншої сторони.

Критерії відбору лише звучать дуже суворо, однак насправді такими не є. Серед іммігрантів багато злиденних і нужденних, які нічого не мають, окрім клунка з поношеним дрантям і кількома каструлями. Мендель Бек також має при собі лише одну запасну сорочку, другу пару чобіт (яку він перед від'їздом власноручно підшив) та кілька особистих дрібниць – талес, тфілін – молитовне покривало та юдейський ремінь для молитви.

Особливо уважно подорожніх обстежують на інфекційні захворювання, що не просто, зважаючи на масу пасажирів, які прибувають на кожному кораблі. Шукають цереброспінальний менінгіт, віспу, трахому,

тиф, висипний тиф, туберкульоз чи сухоти, що їх ще називають «єврейською хворобою». Пасажири середньої палуби судна «Суевія» проходять повз лікарів, ті час від часу позначають крейдою підозрілі випадки: людей із помітними вадами й серйозними недугами, горбатих, кульгавих, недоумкуватих, старих, коростявих і прокажених. Відібрано для ґрунтовної перевірки. Молоду єврейку відривають від чоловіка. Мала дитина в нього на руках заходиться плачем. Жінка в розпачі падає перед лікарем на коліна, заламує руки. У відповідь – помах руки: далі, *schneller, szybko*. Її витягають із ряду.

Тим, у кого набрякли повіки, піднімають їх пальцем або ж гудзикотягом – звичним аксесуаром жіночого туалету, яким застібають важко доступні гудзики. В такий спосіб визначають, чи хворіє людина на трахому – очну інфекцію, часту недугу в єврейських поселеннях та бідняцьких кварталах Галичини і Росії. Абрагам Фельд майже не спав на кораблі, його очі почервоніли й набрякли від виснаження. Він з переляку відсахується, коли лікар підходить до нього із гудзикотягом. Абрагам злякався, що лікар хотів вибрати йому око, – розповідав він пізніше, коли пройшов процедуру.

Нарешті їх пускають на корабель, що має доправити всіх на суходіл.

Іноземців, яких не пропустили через вищезгадані причини, одразу ж відправляють назад, у їхні країни. Найкраще – тим самим пароплавом, на якому вони прибули. Якщо невдаха, якому відмовлено у в'їзді, не має грошей, його повернення оплачує судноплавна компанія. З пасажирів середньої палуби «Суевії» також не всіх пропустили на суходіл. *Detained*, затримані – штамп на їхніх прізвищах у реєстрі пасажирів. Декому дозволяють зійти на берег через кілька днів, коли повне обстеження встановлює, що вони не хворіють на небезпечні недуги, а просто

виснажені; або ж до імміграційного центру Касл-Гарден звернулися їхні родичі і поручилися за них. Головне, щоб прибулі не стали тягарем для американського суспільства. Кількох відправляють до Європи – на співбесіді вони розп'якали, що вже мають домовлене місце роботи.

Закони про трудовий договір з іноземцями від 1885, 1887, 1888 і 1891 років, що забороняють іммігрантам роботу за контрактом, прийнято не без сприяння американських профспілок, аби завадити підприємцям – як ті часто-густо робили – привозити з Європи дешеву робочу силу, готову працювати за платню, набагато нижчу від американських зарплат, а іноді й штрейкбрехерствувати. Галицькі та словацькі селяни не мають уявлення, що таке страйк, а про профспілки вони й не чули. Влада вкрай суворо стежить за дотриманням вимоги щодо заборони роботи за контрактом. Іноді для депортації достатньо, аби іммігрант мав при собі листа від якогось родича, в якому той радить йому певний конкретний завод.

До того ж вищі кола американського суспільства вбачають небезпеку в безперешкодному напливі переселенців з бідніших регіонів Європи, загрозу для демократії в Сполучених Штатах, а особливо – для власного благополуччя та безпеки. У відповідь на стрімкий приплив іммігрантів у США виникають об'єднання так званих нейтивістів – народжених в Америці англосаксів-протестантів, які прагнуть перекрити потік небажаних чужоземців з Європи. Небажаними іноземцями для них залишаються всі ті, хто відрізняються, мають інші звичаї, мислять інакше, інакше моляться, говорять, лаються. Ірландці та італійці, католики та євреї – деякі нейтивісти переконані, що Папа Римський планує змову, щоб заграбастати Америку. Пізніше їхні підозри падають і на здебільшого неосвічених і бідних мігрантів зі

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.